

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-20>

Валентин ЛЮДВІК

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
valentyn.liudvik@dduvs.edu.ua

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА КВАЛІФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЯМИ 407 ТА 408 ККУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено всебічний аналіз кримінально-правової кваліфікації правопорушень, передбачених статтями 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби) та 408 (дезертирство) Кримінального кодексу України. Досліджено правові, соціальні та психологічні аспекти, що впливають на вчинення цих правопорушень, з акцентом на умови воєнного стану, які посилюють тиск на військовослужбовців. На основі статистичних даних за 2020–2024 рр. проаналізовано динаміку зростання кількості таких правопорушень, що відображає системні виклики у забезпеченні військової дисципліни. Особливу увагу приділено проблемам відмежування самовільного залишення від дезертирства, зокрема складнощам у встановленні мотивів (страх, протест, особисті обставини) та умислу (прямий чи непрямої). Виявлено недоліки чинного законодавства, які призводять до ризиків надмірної криміналізації, зокрема через нечіткість критеріїв оцінки обставин, таких як поважні причини відсутності. Запропоновано конкретні зміни до диспозицій статей 407 і 408 Кримінального кодексу України, включаючи уточнення мотивів, визначення критеріїв дезертирства (знищення документів, переховування, працевлаштування у цивільній сфері) та запровадження альтернативних заходів покарання для менш тяжких випадків. Окреслено необхідність розроблення методичних рекомендацій для слідчих і суддів, а також посилення психологічної підтримки, поліпшення матеріального забезпечення та профілактичних заходів для підвищення дисципліни та боєздатності Збройних сил України.

Дослідження спрямоване на вдосконалення правозастосовної практики та забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами військовослужбовців.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, самовільне залишення військової частини, дезертирство, військова дисципліна, психологічні чинники, соціальні аспекти, воєнний стан.

Постановка проблеми. Розділ XIX Кримінального кодексу України (далі – ККУ) охоплює кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби, які відіграють ключову роль у забезпеченні військової дисципліни, захисту державного суверенітету та національної безпеки. Одними з найбільш дискусійних і проблемних є питання кримінально-правової кваліфікації правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 ККУ, а саме самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства [2].

Проблематика кваліфікації діянь, передбачених цими статтями, полягає у складності відмежування подібних складів правопорушень, що має ключове значення для забезпечення справедливості правозастосування. Наприклад, визначення мотивів дій військовослужбовця, таких як страх, протест чи свідоме ухилення від військової служби, може мати вирішальне значення для розмежування між досліджуваними складами кримінальних правопорушень.

© В. Людвік, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3385-6046>

Також проблемним є питання врахування тривалості відсутності військовослужбовця, що впливає на кваліфікацію діяння. Нерідко трапляються ситуації, коли військовослужбовець, який самовільно залишив місце служби, пізніше визнається дезертиром через тривалий період відсутності. Це створює ризик надмірної криміналізації поведінки, яка могла бути викликана не протиправним наміром, а іншими обставинами.

Окрім того, відсутність чітких критеріїв для оцінки об'єктивних обставин діянь, таких як наявність поважних причин для самовільного залишення служби, ускладнює процес правової кваліфікації. Це питання стає особливо актуальним в умовах збройного конфлікту, коли на військовослужбовців чиниться значний психологічний тиск.

Отже, дослідження особливостей кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 ККУ, має велике практичне значення для вдосконалення законодавства, підвищення ефективності правозастосування та забезпечення балансу між інтересами суспільства та правами військовослужбовців.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, а саме присвячених правопорушенням військовослужбовців за статтями 407 та 408 ККУ, набуває особливого значення в умовах сучасних викликів [2]. Тому вивчення причин, обставин та механізмів цих правопорушень дає змогу зрозуміти не лише правові аспекти, а й соціально-психологічні чинники, які впливають на поведінку військових. Це дає змогу сформулювати підґрунтя для вдосконалення правозастосовної практики, а також упровадження ефективних профілактичних заходів. Зокрема, серед найбільш ґрунтовних праць слід виокремити імена таких авторів, як: А. Александрова, М. Бажанов, С. Денисов, О. Довгань, С. Дячук, І. Зозуля, М. Карпенко, Н. Коломієць, Р. Лихачов, В. Матвійчук, О. Ободовський, М. Панов, П. Ткаченко, М. Хавронюк, В. Шаблистий та ін.

Метою статті є аналіз особливостей кримінально-правової кваліфікації самовільного залишення військової частини та дезертирства за статтями 407 і 408 ККУ для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування [2].

Виклад основного матеріалу. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство у межах досліджуваного розділу ККУ є особливо актуальними в умовах воєнного стану, коли питання дисципліни та відповідальності набувають критичного значення. Правильна кримінально-правова кваліфікація таких правопорушень вимагає чіткого розуміння складів таких кримінальних правопорушень, їхніх об'єктивних та суб'єктивних ознак, а також урахування специфіки умов воєнного стану. У контексті цього аналіз статистичних даних дає змогу побачити динаміку вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, визначити їхні типові риси та з'ясувати тенденції, що впливають на їх поширення. З огляду на це, розглянемо діаграму (табл. 1), яка відображає динаміку кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX ККУ, за період 2020–2024 рр. [4].

Так, протягом досліджуваного періоду в Україні спостерігалось стрімке зростання кількості військових кримінальних правопорушень. Якщо у 2020 р. таких правопорушень було зареєстровано 4 055, то в 2024 р. їх кількість досягла рекордного рівня – 93 900, що в понад 23 рази більше. Така динаміка чітко свідчить про загострення проблеми, що значною мірою пов'язано із впливом безпекових викликів.

Особливої уваги заслуговують кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби») та 408 («Дезертирство») ККУ. У 2020 р. загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень становила 4 055 випадків, із яких 2 890 (71,3%) припадали на ст. 407 ККУ, а 216 (5,3%) – на ст. 408 ККУ. Решта 23,4% становили інші кримінальні правопорушення, передбачені цим розділом.

У 2021 р. загальна кількість знизилася до 3 037 випадків, із яких 2 028 (66,8%) припадали на ст. 407 ККУ, а 117 (3,9%) – на ст. 408 ККУ. Помітне зменшення частки дезертир-

ства свідчить про відносну стабілізацію у цей період, хоча кримінальні правопорушення за іншими статтями залишалися значними (29,3%).

У 2022 р. загальна кількість правопорушень зросла до 13 766 випадків. Частка кримінальних правопорушень за ст. 407 ККУ залишалася високою (6 183 випадки, або 44,9%, проте частка дезертирства за ст. 408 ККУ значно зросла – до 23,3% (3 214 випадків). Це свідчить про погіршення дисципліни серед військовослужбовців в умовах посилення воєнних викликів.

У 2023 р. спостерігалось подальше зростання, до 28 666 кримінальних правопорушень. Випадки за ст. 407 ККУ становили 16 515 (57,6%), а за ст. 408 ККУ – 7 771 (27,1%). Показники дезертирства досягли свого максимуму, що вказує на суттєві виклики у забезпеченні стабільності військових підрозділів.

Так, у 2024 р. кількість кримінальних правопорушень за ст. 407 ККУ досягла 66 240 випадків, що становить 70,5% від загальної кількості правопорушень. Це свідчить про серйозну проблему самовільного залишення військових частин військовослужбовцями, яка залишається однією з найбільш поширених форм військових кримінальних правопорушень. Що стосується дезертирства, то в 2024 р. зафіксовано 23 209 випадків таких правопорушень, що становить 24,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX ККУ. Порівняно з попередніми роками, у 2023 р. ця частка була найбільшою – 27,1%, що вказує на загострення проблеми в умовах інтенсивних бойових дій.

Загалом частка правопорушень за ст. 407 ККУ залишалася домінуючою протягом усього періоду, коливаючись у межах від 44,9% до 71,3%. Дезертирство за ст. 408 ККУ демонструвало поступове зростання, досягаючи піку в 2023 р. (27,1%), дещо знижуючись у 2024 р. Інші правопорушення поступово втрачали вагу у структурі кримінальних правопорушень досліджуваного розділу, що вказує на необхідність посилення заходів саме у сферах, пов'язаних зі статтями 407 та 408 ККУ.

Стрімке зростання військових кримінальних правопорушень викликає серйозне занепокоєння. Основними причинами такої тенденції можна вважати тривалий збройний конфлікт, значне збільшення кількості мобілізованих осіб, відсутність достатньої підготовки та психологічного забезпечення військовослужбовців, а також стресові умови, у яких вони перебувають. Ці чинники створюють передумови для порушень військової дисципліни, зокрема самовільного залишення військової частини чи місця служби та дезертирства.

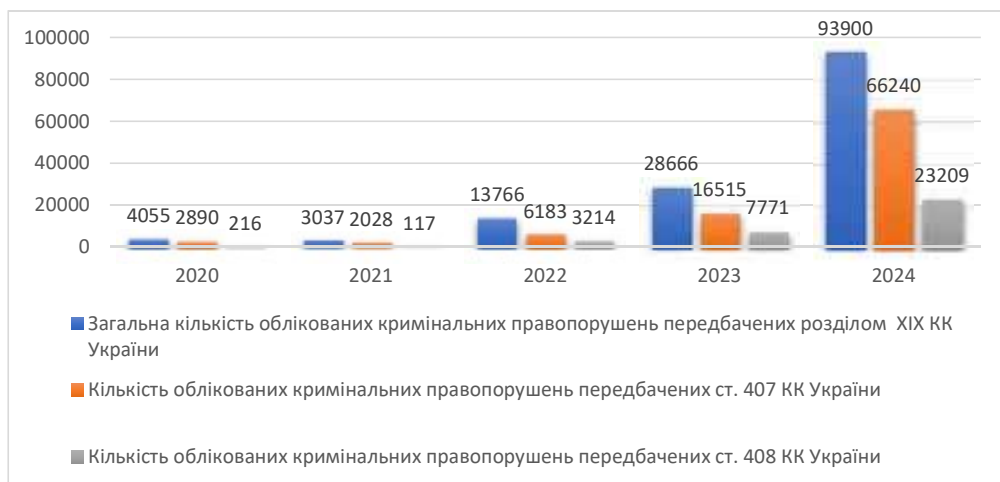

Рис. 1. Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX КК України

Розв'язання цієї проблеми потребує комплексного підходу. Ми переконані, що вдосконалення організації військової служби, поліпшення матеріального та морального забезпечення військовослужбовців, забезпечення доступу до якісної психологічної допомоги, внесення змін до кримінального законодавства, а також посилення роботи правоохоронних органів сприятимуть не лише зменшенню кількості правопорушень, а й підвищенню боєздатності Збройних сил України. Через призму вищезазначеного особливу увагу ми приділимо саме питанню кримінально-правової кваліфікації досліджуваних кримінальних правопорушень, оскільки нинішня редакція цих статей має певні недоліки, які потребують удосконалення для підвищення ефективності їх застосування.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини ККУ, є суспільні відносини, що виникають між державою та особами, які проходять військову службу або збори. Ці відносини порушуються через невиконання обов'язків, покладених на військовослужбовців або осіб, які беруть участь у зборах [1, с. 109].

Тобто особливості військових кримінальних правопорушень залежать від характеру посягання на їхній об'єкт. Установлення специфіки об'єкта дає змогу детально проаналізувати об'єктивний бік складу військових кримінальних правопорушень. Об'єктивний бік цих правопорушень здебільшого передбачає не лише визначення самого діяння, а й установлення його наслідків, а також причинно-наслідкового зв'язку між діянням і завданою шкодою [5, с. 401]. Варто зауважити, що самовільне залишення місця служби або нез'явлення на службу після відрядження, переведення, відпустки чи лікування порушують не лише військовий порядок, а й підривають довіру до військовослужбовців як гарантії стабільності. Особливістю воєнного стану є те, що строки відсутності за місцем несення служби, які чітко регламентовані у ст. 407 ККУ, не застосовуються, а кримінальне правопорушення вважається закінченим у момент фактичного залишення служби або нез'явлення до неї у визначений строк.

Дезертирство на відміну від самовільного залишення служби має більш складну правову природу. Військовослужбовець, який учиняє дезертирство, завжди діє з прямим умислом, а його основною метою є назавжди ухилитися від виконання своїх службових обов'язків. Таке кримінальне правопорушення має додаткові ознаки, які його характеризують, наприклад: знищення військової форми, підробка документів, спроби нелегально залишити країну, уникання будь-яких заходів, що можуть призвести до повернення у військову частину, або працевлаштування у сферах, не пов'язаних із військовою службою. Окрім того, дезертирство може супроводжуватися вчиненням інших кримінальних правопорушень, за які особа може бути притягнута до відповідальності.

Також дезертирство є триваючим кримінальним правопорушенням, яке вважається завершеним із моменту самовільного залишення місця служби або нез'явлення на службу без поважних причин, якщо це здійснено з метою ухилення від військової служби. Для встановлення закінченого складу цього правопорушення тривалість ухилення від служби не має значення. Добровільне повернення дезертира до місця служби або явка з повинною до органів влади не змінюють кваліфікації цього правопорушення.

Суб'єктами досліджуваних кримінальних правопорушень є військовослужбовці будь-якого виду служби, їх перелік окреслено у частинах 1 та 2 ст. 401 ККУ, де вказується, що військовослужбовці Збройних сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, несуть відповідальність за відповідними статтями XIX розділу Особливої частини Кодексу [1]. Варто зазначити, що українське законодавство передбачає можливість для іноземців та осіб без громадянства проходити військову службу у Збройних силах

України на добровільній основі за контрактом (ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон)) [3]. Також, відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону, такі особи, проходячи військову службу згідно з вимогами Закону, набувають статусу військовослужбовців [3]. Отже, у разі проходження ними військової служби у Збройних силах України вони можуть бути визнані суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Суб'єктивний бік самовільного залишення військової частини здебільшого характеризується умисною формою вини. Військовослужбовець може діяти як із прямим, так і з непрямым умислом. Водночас можливі випадки кримінально-протиправної недбалості або самовпевненості, які також підпадають під кримінальну відповідальність. Мотиви таких дій можуть бути різноманітними – від особистих обставин до навмисного ухилення від виконання службових обов'язків. Дезертирство ж завжди має цілеспрямовану, усвідомлену природу та супроводжується прагненням уникнути служби назавжди, що і є його ключовою відмінністю. Зокрема, диспозиція ст. 408 ККУ – «Дезертирство» передбачає обов'язкове встановлення мети, а саме, ухилення від військової служби.

В умовах воєнного стану розмежування самовільного залишення військової частини та дезертирства є надзвичайно важливим завданням для органів досудового розслідування. Убачається, що аналіз кожної справи вимагає комплексного підходу та врахування всіх можливих обставин, що дає змогу не лише визначити відповідальність особи, а й підвищити загальний рівень дисципліни у військових формуваннях (табл. 1).

Таблиця 1

Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції статей 407 та 408 ККУ

Пропозиція	Проблема	Обґрунтування
Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 407 ККУ України та їх обґрунтування		
<i>Уточнення мотивів і мети дій</i>	У ст. 407 недостатньо акцентується увага на меті вчинення правопорушення, що може створювати складнощі у відмежуванні самовільного залишення військової частини або місця служби від дезертирства (ст. 408). Тому у диспозиції ч. 1 ст. 407 ККУ слід уточнити, що правопорушення може бути вчинене як із прямим, так і з непрямым умислом, та деталізувати мотиви. Наприклад, зазначити, що «мотиви можуть бути особистими, побутовими, психологічними тощо, якщо вони не передбачають ухилення від служби назавжди».	Це забезпечить більш точну кваліфікацію правопорушень і чітке відмежування від дезертирства.
Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 408 ККУ України та їх обґрунтування		
<i>Чітке визначення терміна «дезертирство»</i>	Редакція статті визначає дезертирство через намір військовослужбовця назавжди ухилитися від проходження служби, але конкретні критерії такого наміру залишаються недостатньо визначеними. Це ускладнює відмежування дезертирства від менш тяжких кримінальних правопорушень, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ). Пропонується доповнити диспозицію визначенням, що «дезертирство – це залишення військової частини або нез'явлення до місця служби у визначений строк із прямим умислом ухилитися від виконання обов'язків військової служби назавжди, що підтверджується діями або бездіяльністю суб'єкта, які явно свідчать про цей намір».	Це дає змогу більш чітко визначати наявність умислу та забезпечить об'єктивність кваліфікації правопорушення.

Продовження таблиці 1

<i>Розширення переліку обставин, що підтверджують дезертирство</i>	У правозастосовній практиці не завжди очевидні обставини, які можуть свідчити про намір назавжди ухилитися від служби, що іноді ускладнює доведення складу кримінального правопорушення. У тексті статті або в примітці до неї доцільно зазначити обставини, які можуть підтверджувати дезертирство, наприклад: – знищення військового квитка, військової форми або документів; – зміна місця проживання без повідомлення командування; – працевлаштування у цивільній сфері; – спроби виїзду за кордон або переховування на території, підконтрольній противнику; – ухилення від зв'язку з військовою частиною чи спроби підроблення документів.	Ці критерії допоможуть органам досудового розслідування чітко ідентифікувати випадки дезертирства та відмежувати його від інших правопорушень.
<i>Запровадження альтернативних заходів впливу для окремих випадків</i>	Не всі випадки дезертирства є однаково тяжкими, зокрема якщо вони викликані складними особистими обставинами (психологічні травми, сімейні проблеми тощо). Тому важливо доповнити статтю положенням про можливість пом'якшення покарання або його заміни на дисциплінарні заходи в разі першого вчинення дезертирства за наявності обставин, які значно знижують ступінь суспільної небезпеки.	Це дає змогу враховувати людський чинник, водночас не порушуючи принципу невідворотності відповідальності.

Внесення зазначених змін до диспозицій статей 407 і 408 ККУ дасть змогу забезпечити їй відповідність сучасним викликам, підвищить якість правозастосування та сприятиме ефективному підтриманню дисципліни у військових формуваннях.

Висновки. Проблеми, пов'язані з кримінально-правовою кваліфікацією правопорушень, передбачених статтями 407 і 408 ККУ, є надзвичайно актуальними в умовах воєнного стану. Значне зростання кількості випадків самовільного залишення військової частини та дезертирства свідчить про системні виклики у забезпеченні військової дисципліни та правової визначеності. Аналіз свідчить, що недосконалість чинного законодавства, зокрема диспозицій статей, а також труднощі в установленні мотивів і мети діянь ускладнює відмежування цих правопорушень, що створює ризики неправомірної криміналізації.

Для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування пропонується уточнити диспозиції статей 407 і 408 ККУ, зокрема акцентуючи увагу на мотивації та умислі осіб, деталізувати обставини, які впливають на кваліфікацію, та розробити методичні рекомендації для слідчих і суддів щодо розмежування цих правопорушень. Також важливим є посилення психологічного, матеріального та організаційного забезпечення військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 208 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top>
4. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

5. Шаблистий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2(66). С. 400–406.

Надійшла до редакції 22.05.2025

References

1. Aleksandrova, A. Yu. Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennia vid pryzovu za mobilizatsiieiu [Criminal liability for evasion of conscription for mobilization] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Dnipro, 2018. 208 p. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
3. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [On military duty and military service] : Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top>. [in Ukr.].
4. Statystyka [Statistics]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>. [in Ukr.].
5. Shablysty, V. V. Okremi pytannia kryminalno-pravovoho zabezpechennia voiennoi bezpeky liudyny ta bezpeky viiskovoi sluzhby [Certain issues of criminal-legal provision of military security of a person and security of military service]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2013. № 2 (66), pp. 400–406. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyn Liudvik. Criminal-legal assessment of offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine: problems and prospects for improvement

The problem of assessing acts provided for in Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine lies in the difficulty of distinguishing similar elements of offenses, which is of key importance for ensuring the fairness of law enforcement. For example, determining the motives of a serviceman's actions, such as fear, protest, or deliberate evasion of military service, can be crucial for distinguishing between the investigated elements of criminal offenses.

Also problematic one is the issue of taking into account the duration of a serviceman's absence, which affects the qualification of an act. There are often situations when a serviceman who has voluntarily left his place of service is later recognized as a deserter due to a long period of absence. This makes a risk of excessive criminalization of behavior that could have been caused not by an unlawful intent, but by other circumstances.

In addition, the lack of clear criteria for assessing the objective circumstances of acts, such as the presence of good reasons for voluntary leaving of service, complicates the process of legal qualification. This issue becomes especially relevant in conditions of armed conflict, when military personnel are under significant psychological pressure.

The article provides a thorough analysis of the criminal legal assessment of offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes the legal, social and psychological aspects that influence the commission of these offenses, and also he considers the problems of their delimitation. Particular attention has been paid to the dynamics of the number of such offenses in the period from 2020 to 2024, which is a consequence of the increased pressure on military personnel under martial law. The author analyzes the main difficulties faced by law enforcement agencies and courts in establishing the motives, goals and circumstances of such actions. The author also discusses the gaps in the current legislation and the need to improve it to ensure effective law enforcement. The article also offers specific recommendations for strengthening preventive measures, enhancing the psychological stability of servicemen and introducing new approaches to disciplinary work in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *criminal legal assessment, unauthorized leaving of a military unit, desertion, military discipline, psychological factors, social aspects, martial law, military personnel, law enforcement, improvement of legislation.*